

„KUNIGAİKŠČIŲ SLUOKSNIO TRANSFORMACIJOS PROCESAI: NUO KARINĖS-GENTINĖS ARISTOKRATIJOS IKI POLITINĖS TAUTOS LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE“ KONFERENCIJAI PRAĖJUS

Vytas Jankauskas

Vytauto Didžiojo universitetas

Vytauto Didžiojo universitete, vykdant projektą „Politinė tauta LDK XV–XVI a.: kunigaikščių sluoksnio integravimo prielaidų tyrimas“ (Nr. VAT-55/2012), vyko antroji tarptautinė *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimų* konferencija, skirta kunigaikščių sluoksniui ir su juo susijusioms problemoms aptarti. Gausus būrys mokslininkų ir tyrinėtojų buvo susirinkęs 2013 m. balandžio 24–26 d. ir posėdžiavo Universiteto mažojoje salėje net tris dienas. Tyrinėtojai iš Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos, Lenkijos ir Rusijos aptarinėjo įvairias problemas, susijusias su gentinės aristokratijos virsmis, jų statuso pokyčiais nuo valstybės genezės iki XVI a. pabaigos. Buvo sudėliotos kelios grupės pranešimų, aptarta karinė-gentinė aristokratija, jos pokyčiai, pasienio kunigaikštystės XIII–XVI a., atskiros personalijos su savaisiais dvarais, bažnytinių struktūrų kūrimasis ir jų svarba to meto visuomenėje, dinastinės problemos, kunigaikščių sluoksniui priklausiusių giminių genealoginiai tyrimai ir politinės kultūros bei mentaliteto raiška. Ruošiant konferencijos pranešimus spaudai ir dirbant su autoriais, susidaro tam tikrų keblumų – pranešimų perpasakojimas tiesiog veda prie leidinio anotacijos, todėl nutylint tai, kas buvo skaitoma, norėtusi prisiminti probleminius klausimus, kurie buvo iškelti diskusijos metu, bandomi apsvarstyti, išskeliant ne tiek atskirų pranešimų, kiek mokslinės komunikacijos, vykusios gyvoje aplinkoje, svarbą.

Galima nurodyti bent kelias kryptis, kuriomis pasisuko diskusija. Pirmiausia klausimų grupė buvo susijusi su problema, kaip Lietuvoje formavosi kunigaikščių sluoksnis: ar kaip elitinė visuomenės dalis nuo ikivalstybinio laikotarpio, ar visgi XII–XIII a. sandūroje įvyko kažkokių gana staigių pokyčių, kai vyko turtinis visuomenės fragmentavimasis, koncentruojant aukščiausiąją valdžią atskirų genties lyderių rankose? Paradoksalu, polemikai pagrindą suteikė tie patys šaltiniai, tiksliau – vienas seniausių šaltinių, apibūdinančių baltų genčių vidinę socialinę struktūrą, – Vulfstano žinios apie aisčius, užrašytos IX amžiuje. Išsiskyrė du probleminiai laukai, kurie abu buvo grindžiami to paties gana lakoniško šaltinio duomenimis. Šaltinio prieštaravimas akivaizdus tame kontekste, kad, viena vertus, įvardijama, jog šiose žemėse yra daug karalių, kurių kiekvienas turi savo pilį, o iš didžiosios dalies visuomenės išsiskiria ne tik gyvendami atskirai pilyse, bet ir maitinimosi papročiais. Kartu šiame šaltinyje nurodomi ir laidojimo papročiai, iš kurių galima spręsti, kad turto kaupimas ir jo koncentravimas vienos šeimos rankose dar netapo socialinės atskirties pagrindu. Priešingai, mirusiojo turtas tampa bendruomenės dalybų objektu. Šiame kontekste buvo iškelta idėja, kad valstybės kūrimosi išvakarėse įvyko kažkokių rimtų pokyčių, kurie įtvirtino gentinės aristokratijos valdžią kitų bendruomenės narių atžvilgiu. Kartu radosi ir valdžios paveldimumas, kai tapo svarbiau užmegzti giminytės ryšius su gretimų žemių aristokratija negu savo valdžią įtvirtinti tarp bendruomenės narių, susisaistant matrimonialiniais ryšiais su svarbiausiais savosios bendruomenės atstovais.

Iš to neabejotinai išplaukia antrasis tyrimų laukas – vienos valdančiosios giminės iškilimas ir įsitvirtinimas. Sprendžiant iš 1219 m. sutarties ir joje minimų asmenų, jau tuomet Lietuvoje kunigaikščių sluoksnio atstovai buvo susigiminiavę tarpusavyje. Šie giminystės ryšiai padėjo gentinei aristokratijai įtvirtinti valdžią tiek lokalinėse bendruomenėse, tiek ir gerokai platesniu mastu. Jų įtraukimas į valdžios struktūras tapo prielaida, jog karinės aristokratijos atstovai galėjo ir privalėjo tapti Lietuvos valdovo atrama. Ruškaičių ir Deltuvos kunigaikščių dalyvavimas Mindaugo kuriamoje valdžios vertikalėje yra geriausiai šaltiniais paliudytas santykio tarp valdovo ir vietinės aristokratijos pokytis. Juos galima įvardyti kaip Mindaugo valdžią liudijančius atstovus lokalinėse struktūrose, kartu jiems pavedamos funkcijos, kurias jie paveldėjo iš ankstesnių laikų – vadovavimas kariaunų žygiams. Tokie patys visuomenės atspindžiai pastebimi ir XIV a.: Jurgis Vytautaitis, žuvęs Pskovo žemėje, nors ir laikomas Gedimino anūku, visgi tuo pačiu metu buvo įvardijamas kaip Algirdo karvedys. Taigi akivaizdu, kad giminystės ryšiai buvo itin svarbūs iš abiejų pusių: siekiant išsaugoti valdžią lokalinėse bendruomenėse, o tuo pačiu metu tai buvo prielaida valdovo valdžios sklaidai, kadangi kraujo ryšiai galėjo tapti pirmuoju argumentu, nulemiančiu valdovo patikimas užduotis.

Trečiasis problemų laukas yra susijęs su valdančiąja dinastija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: kaip funkcionavo ši socialinė struktūra ir kokios iš to išplaukė visuomenės problemos? Šalia valdančiosios giminės išsiskyrimo, savosios valdžios įtvirtinimo dinastijos, kaip socialinės struktūros, susiformavimą galima datuoti tik XIII–XIV a. sandūra, kai įsitvirtinusios giminės valdžios ir jos apimties nebekvestionavo jokie kiti diduomenės atstovai. Tačiau šis pokytis reiškė ir naujų tradicijų formavimąsi. Nuolatinė konkurencija valdančiosios giminės viduje XIV–XVI a. reiškėsi įvairiais aspektais. Pradedant nuo poreikio išsikovoti savo pozicijas vedant aktyvius karo veiksmus, kaip Liubarto atveju Voluinėje, baigiant valdančiosios giminės hierarchizacijos problema, išskiriant „didžiųjų kunigaikštysčių“ fenomeną LDK XIV–XV a. ir vieno iš šių kunigaikščių (Olelkaičių) pretenzijas į aukščiausią valdžią Lietuvoje. Tačiau šioje vietoje buvo susidurta ir su kitomis problemomis – XV–XVI a. sandūroje LDK buvo suvokiama jau kaip Jogailaičių valdoma žemė, kurioje, nesukūrę paveldėjimo mechanizmų moteriškąja linija, jie patys susidūrė su problemomis išmirštant pagrindinei šakai.

Be jokios abejonės, tai tik dalis problemų, kurių laukai buvo aptariami konferencijos metu, ir visgi tai yra tos kryptys, kuriomis reikia daug ir intensyviai dirbti, siekiant geriau pažinti LDK visuomenę ir jos struktūrų transformacijas iki XVI a. pabaigos. Todėl straipsnių rinkinys, rengiamas šia tema, išties atrodo labai aktualus ir atliepantis šiuolaikinius istoriografijos iššūkius.